SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2016 CİLT:6 SAYI:11-12 ISSN: 2146-5207

MEHMET ALİ ŞEVKİ BEY: TÜRKİYE'DE «SOSYAL BİLİM» EKOLÜNÜN TEMSİLİ

İlyas SUCU

Özet: Sosyoloji tarihinde başından beri yer almış 'Sosyal Bilim' Ekolü, her ne kadar ülkemizde ilk defa Prens Sabahaddin tarafından savunulmuş olsa da Cumhuriyet döneminde Mehmet Ali Şevki Bey'le birlikte ciddi bir itibar kazanmıştır. Ekol çerçevesinde ilk alana-dönük araştırmanın sahibi Şevki Bey, ekolün akademide temsilini de sağlamıştır. Bu çalışmada 'Sosyal Bilim' Ekolü'nün Mehmet Ali Şevki Bey ile gerçek kimliğini bulduğu tartışılacaktır.
Anahtar Sözcükler: 'Sosyal Bilim' Ekolü, Mehmet Ali Şevki Bey, Osmanlı.

MEHMET ALİ ŞEVKİ BEY: REPRESENTATION OF 'SOCIAL SCIENCE' ECOLE IN TURKEY

İlyas SUCU

Abstract: The "Social Science" Ecole, which has taken place in the history of Turkish sociology from the very beginning, has gained a serious reputation with Mehmet Ali Şevki Bey during the Republic period, although it was defended by Prince Sabahaddin for the first time in our country. Şevki Bey, the owner of the first field-oriented research within the framework of Ecole, also provided the representation of the ecole in the academy. In this study, it will be argued that the Social Science Ecole has found its real identity with Mehmet Ali Şevki Bey.
Keywords: Social Science Ecole, Mehmet Ali Şevki Bey, Ottoman.

MEHMET ALİ ŞEVKİ BEY: TÜRKİYE'DE 'SOSYAL BİLİM' EKOLÜ'NÜN TEMSİLİ

İlyas Sucu

Giriş

Sosyolojinin ülkemizdeki akademik tarihinin -ihtilaflı tarihler ve isimler olmakla birlikte- bir asrı geride bıraktığı genel bir kabuldür. Son birkaç yıldır bu vesileyle *Türk Sosyoloji Tarihi* ile ilgili çeşitli yayınların neşredildiği de malumdur. Kendi sosyoloji tarihimize bu odaklanma ve buradan yeni bir takım fikirlere/tespitlere varma, sosyolojimizin doğru bir istikamette yol aldığını görebilmek adına da bir imkândır. İmkândır,çünkü Türk sosyolojisi "Türk *toplumunun, Türk insanının hizmetinde*" olma ve "*Türk toplum çıkarlarının savunulması*" gibi bir misyonuüstlendiyse -ki bu, iddiadan öte varlık sebebidir- bu ancak kendisi üzerine, kendi tarihi üzerine, bu arada kendi sosyoloji tarihi üzerine söylenmiş sözleri bilmekle, anlamakla mümkün olabilir.[1] Sosyoloji ilmininneredeyse anketçilikle eşdeğerde tutulduğu ve bu şekilde gündelik bir alana hapsolması tehlikesiyle, akademideki sosyoloji çalışmalarınınağırlığını Batı merkezli salt kuramsal çalışmalara verdiği ve yine bu şekilde kendi toplumumuz üzerinde söz ve iddia sahibi ol(a)maması tehlikesi açıktır. Bu açıdan,hangi vesileyle olursa olsun, sosyoloji tarihimizle ilgili yapılan ve yapılacak çalışmalar önemlidir ve önemsenmelidir.

Sosyoloji ilmi, kendi doğuşu ve doğuş bağlamı ile kendi gelişimini ve tarihini de konu edinebilen bir ilimdir. Bu bağlamda Türk sosyolojisi, kendisinin asıl karakterini oluşturacak olan doğuş bağlamını da, başından beri hangi ekollerin hangi gerekçelerle savunulduğunu da, kendisine konu edinebilmektedir. Yakın bir gözlem sosyolojinin, doğuşundan kısa bir süre sonra ülkemizde birbirinden farklı yaklaşımları ve kuramlarıyla bilindiğini, tartışıldığını gözler önüne sermektedir. Hatta sadece yeni bir ilmi faaliyet olarak sosyoloji değil, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa merkezli hemen hemen her düşünce akımı ve düşünür, kısa zamanda ül-

[1] Tırnak içiler Baykan Sezer'e aittir.

kemiz düşün bağlamında ve kendi siyasal/toplumsal düşünce dünyamızda tanınmış ve taraftar bulmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu "*sosyo-politik kriz*"den nasıl çıkılacağı, daha da temelde imparatorluğun varlık ve beka endişesinin güdülediği ve "*devleti parçalanmaktan kurtarmak*"misyonuyla yüklü sosyolojimiz, bu temel saiklerle kısa zamanda bilinmiş, tanınmış ve heyecanla savunulmuştur.Bunlardan bazıları kısa süreli bir etki bırakırken, bazıları ise hala güncelliğini korumakta, ilk dönem temsilcilerinin verdiği ürünlerle birlikte tartışılmaktadır. Türk sosyoloji tarihinde, Marksist ya da psikolojik temelli sosyoloji akımları "tutmazken", Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'in savunuculuğunu üstlendikleri "içtimaiyat" ve "ilm-î içtima" ekollerinin "tutması", en bildik örnek olarak karşımızdadır.Bunun niye böyle olduğu ise ancak siyasetle, yaklaşımların önerdikleri siyaset teorileriyle anlaşılabilir.

Bu perspektiften hareketle Ziya Gökalp, sosyoloji anlayışını A. Comte-E. Durkheim çizgisinde, çoğunlukla taklitçi, kimi zaman ve kısmen de özgün katkılarla bulanmış sentezci bir çizgide inşa etmiştir. Bu sosyolojik yaklaşımıyla ülkeye yeni bir siyaset önermiş ve dağılmanın ve yeniden varolmanın getirmiş olduğu kimlik bunalımının üstesinden gelmeye çabalamıştır. Prens Sabahaddin ise sosyoloji anlayışını F. Le Play-E. Demolins çizgisinde, tamamen taklitçi, kimi eleştirileriyle önemli birtakım düşünceleri olduğu teslim edilerek, ülkeye radikal bir değişimi öngörmüş ve ülkenin kurtuluşunu ancak Anglosakson toplum biçiminin örnek alınmasıyla mümkün olabileceği üzerinde temellendirmiştir. Bu çabalar sadece yeni bir bilim dalının sınırları içinde cereyan etmemiş, çoğunlukla siyasette vuku bulmuştur.

Nilgün Çelebi'nin kavramsallaştırmasını[2] kullanarak, Ziya Gökalp'in "*polity*" (politik toplum) temelli sosyoloji anlayışıyla Prens Sabahaddin'in "*socius*" (insan birlikteliği) temelli fakat buradan hareketle polity'e sıçramayı amaçladığı sosyoloji anlayışının her ikisi de, son kertede, siyaset merkezli bu karşıtlıklarını, yeni devletin kurulmasıyla bir sonuca -ya da sukuta- kavuşturmuş görünmektedirler. İçerisindeki sentez unsurlar ve dönem koşulları dikkate alınarak Gökalp'in anlayışının hem siyasette hem de sosyoloji de egemen olduğu Cumhuriyet sonrasında, Türk sosyolojisi bir taraftanmisyonunu tamamlamanın getirdiği rahatlamayla ikincil bir bilim konumuna gerilemiş, diğer taraftan da Prens Sabahaddin'in temsil ettiği anlayış, Gökalp'in

[2] Nilgün Çelebi, "Türkiye'de Sosyoloji Dernekleri: Süreksizliklerin Ardındaki Süreklilik", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11: Türk Sosyoloji Tarihi, 2008, s. 677-690.

içtimaiyat'ı karşısında sosyolojide unutulmaya terk edilmiş, siyasette ise çok partili döneme kadar etkili olamamıştır.

Tarihin akışı içerisinde hangi olayların diğer hangi olaylara kaynaklık ettiği meselesini gözönüne alaraktan, Türk sosyolojisinin 1924 sonrası etkisizliği ya da kendisine biçilen vatandaşlık bilgisi rolü ile, Sosyal Bilim Ekolü'nün yeni siyaset önerisinin ortadan kalkmasıyla birlikte sosyolojide de etkililiğini yitirmesi, yeni bir takım gelişmelere, arayışlara ve bu arada yeni isimlere de kapı aralamıştır. Üniversite reformu sonrası İstanbul Üniversitesi'nde göreve başlayan H. Ziya Ülken ve Z. Fahri Fındıkoğlu, eklektik tutumları ve tükenmez enerjileriyle bir taraftan sosyolojiye yeniden itibar kazandırmak için yoğun bir yayın faaliyetine girişirken bir taraftan da Gökalp çizgisi dışındaki sosyoloji yaklaşımlarını desteklemişlerdir.[3] Yine aynı dönemde Prens Sabahaddin'in sosyoloji anlayışını sürdüren Mehmet Ali Şevki Bey, uzun süren rahatsızlığından sonra tekrardan yazılarıyla ekole canlılık kazandırmış, akademinin sosyolojiye itibar kazandırma ve farklı sosyolojik yaklaşımlara kapı aralama isteğinden de istifade etmiştir.[4]

Mehmet Ali Şevki Bey'in şahsında Prens Sabahaddin ekolünün yeniden canlanışının bir nedeni -yukarda ifade ettiğimiz- akademideki sosyologların sosyolojiye itibar kazandırma çabaları ise, bir diğeri de -ki bu bize göre çok daha önemlidir- yeni bir siyaset önerisi kalmayan ekolün, Mehmet Ali Şevki Bey'le birlikte kuramsal ve uygulamalı çalışmalara yönelmesidir. Burası önemlidir çünkü yaklaşım olarak "*socius*"temelli bir sosyoloji yaklaşımının, bu minvalde bir çaba ve ürün ortaya koymadan "*polity*"i hedeflemesi, Prens Sabahaddin örneğinde gördüğümüz gibi temelsiz kalmakta, aceleci bir tutumla önceden kabul edilmiş toplumla ilgili yargıları defaten ifade etmeden öte bir anlam ifade etmemektedir. Bu açıdan Şevki'nin 1930'lu yıllar boyunca yaptığı çalışmalar, kendi ifadesiyle "*memleketi tanıma*" yaklaşımı, kendisinin önemini ve Prens Sabahaddin'den farklılığını ortaya koymaktadır. Fakat Şevki'nin de gerek Mütareke yıllarında gerekse 1930'lu yıllardaki yayınları, ekolün toplumlarla ilgili genel yaklaşımlarının dışında değildir. Farklılık, ekolün

---

[3] H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi III**, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 95-97.

[4] Bu noktada Hilmi Ziya Ülken'in çabaları hatırlanmalıdır. Sosyal Bilim Ekolü ülkemizde, Prens Sabahaddin ve devamcılarıyla birlikte sürekli olarak akademi dışında faaliyette bulunmuştur. Bunun belki de tek istisnası Mehmet Ali Şevki Bey'dir. Mehmet Ali Şevki Bey, Ülken'in çabalarıyla 1938-1940 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde yaklaşık iki yıl süren öğretim görevliliğinde bulunarak, ekolün sosyolojik anlayışının akademide varlık kazanmasını sağlamıştır.

Prens Sabahaddin'in zorunlu sürgünüyle siyasi amaçlarından arınmış olmasının getirdiği olgu ve veri temelli asıl anlayışına yönelmesi; ayrıca dönem itibariyle yeni kurulan Cumhuriyet'in amaçları doğrultusunda memleketi tanımanın, özellikle de köye yönelik ilginin, ekolün yöntem ve tekniğinin önemini görünür kılmış olmasındadır.

Bu çalışmanın hacmini ve sınırlarını da zorlamadan, burada öncelikle Mehmet Ali Şevki Bey'in sosyoloji tarihimizdeki önemi üzerinde kısaca durulacak ve ardından sosyolojik yaklaşımı ve ele aldığı konular tanıtılmaya gayret edilecektir. Yalnız burada Şevki'nin ele aldığı tüm konulara değinmek yerine -ki bunların çoğu ekolün ve Prens Sabahaddin'in düşüncelerinden farklı ve özgün değildir- kendisini, Türk Sosyoloji tarihinde öne çıkaran ve aynı zamanda 'Sosyal Bilim' Ekolü içinde de farklılaştıran, Prens Sabahaddin'i aştığı ve ekolün gerçek temsilini elde ettiği iki meseleye eğilmek niyetindeyiz. Bu meseleler ise Şevki'nin Osmanlı tarihini 'Sosyal Bilim'in kuramı çerçevesinde açıklamaya çalıştığı çalışması ile ülkemizde ilk defa yapılan uygulamalı sosyoloji örneğini vermiş olduğu araştırmasıdır. Her iki meselede ele alınırken -çalışmaların önemini belirtmekle birlikte- eleştirel bir okuma yapmaya da gayret edilecektir.

Mehmet Ali Şevki Bey: Türk Sosyolojindeki Yeri ve Sosyoloji Yaklaşımı

Her ne kadar 'Sosyal Bilim' Ekolü'nün ülkemizdeki ilk temsilcisi Prens Sabahaddin olsa da, ekolün kuramsal yaklaşımını benimsemenin yanı sıra bu yaklaşımı temel alarak Türk tarihini ve yaşadığı dönemi analiz eden ve monografi tekniğini kullanarak toplumsal yapı araştırmalarına ilk defa kaynaklık eden kişi Mehmet Ali Şevki Bey'dir.[5]Şevki, 1940 yılına kadar da ekolün ülkemizdeki temsilcisi olmuş ve yine ekolün kuramsal bir bütünlük kazanmasında ve uygulama için hem ülke şartlarına uygun bir araştırma cetvelinin hazırlanmasında hem de bunun ilk örnekliğini sergilemede başarılı olmuştur. Gerek kişiliği gerekse de dönemin koşulları gereği siyasetten uzak durması ise bu çalışmalarının ilmi değerini daha da arttırmıştır.

Mehmet Ali Şevki Bey'in Prens Sabahaddin'le ve dolayısıyla 'Sosyal Bilim'Ekolüyle tanışıklığı, Prens Sabahaddin'in II. Meşrutiyet sonrası ülkeye

[5] Mehmet Ali Şevki (Sevündük)'ün hayatı için bakınız: N. Şazi Kösemihal, "Önsöz", **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması** (iç.), Elif Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 8; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 443.

dönmesiyle başlamıştır. Hatta Prens Sabahaddin'in İstanbul'a dönüşünden sonra bizzat kendisinin destekleriyle faaliyette bulunan *Nesli Cedid Kulübü*'nün kurucularından biridir. Fakat asıl bilinirliği Mütareke yıllarına rastlamaktadır. Mütareke'nin hemen başında, 1918'de, "'*Sosyal Bilim' Okulu'nun sistem ve yöntemlerinin yanı sıra Prens Sabahaddin'in bu okulun bulgularından kaynaklanan sosyal öğretisini yaygınlaştırmak ve ülke içerisinde monografik araştırmaları başlatmak*" üzere *Meslek-i İçtimaî Müessese-i İlmiyesi* adında bir dernek kurmuş ve aynı zamanda *Meslek-i İçtimaî* adı altında bir de dergi yayınlamaya başlamıştır. Fakat dergi, İstiklal Savaşı koşulları içinde 1919-1920 yıllarında toplam altı sayı yayınlanabilmiştir. Geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle yaklaşık on yıl çalışmalarına ara veren Mehmet Ali Şevki Bey, bu uzunca aradan sonra 1931 yılında dönemin en faal derneklerinden biri olan *Muallimler Birliği*'nde yeniden çalışmalarına başlamıştır. *Muallimler Birliği* ve onun yayın organı olan *Muallimler Mecmuası*'nda öğretmen ve aydınları, monografik anketler yoluyla ülkeyi tanıma ve tanıtma hareketine katılmaya davet eden Mehmet Ali Şevki Bey, bu amaçla M. Bure ve Ph. Robert'in monografik inceleme çizelgelerini Türkiye'nin şartlarına göre uyarlayıp çevirerek, *Muallimler Birliği* aracılığıyla yurdun her yanına dağıtıp yeni bir alan araştırmaları hareketi başlatmak istemiştir. Sadece bağlı olduğu sosyoloji anlayışını ve tekniğini tanıtmakla yetinmeyen Mehmet Ali Şevki Bey, çözümlemeli yöntemin uygulanmasına ve monografi tekniğinin kullanılmasına bir örnek teşkil etmesi adına, İstanbul Pendik'te *Kurna Köyü* üzerinde yaptığı incelemesiyle de, ülkemizdeki ilk alan araştırması ve köy monografisi denemesini gerçekleştirmiştir.[6] Zaten bu yönüyle Prens Sabahaddin'den ayrılan Mehmet Ali Şevki Bey, sadece kuramsal çözümlemelerle yetinmemiş, ekolün en önemli özelliği olan monografik incelemelere de özel bir ehemmiyet vermiştir. *Muallimler Mecmuası*'nın yanı sıra düşüncelerini dönemin bir diğer etkili mecmuası olan *Mülkiye Mecmuası*'nda sürdüren Mehmet Ali Şevki Bey, 'Sosyal Bilim'in, öğretmen ve yetişmekte olan yönetici adaylarınca da tanınmasında önemli katkısı olmuştur. 1938 yılına kadar bu dergideki yazılarına devam eden Mehmet Ali Şevki Bey, 1938-1940 arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak dersler vermiş ve bu sayede ekolün -uygulamalı sosyoloji anlayışının- akademik programlarda yer almasına vesile olmuştur.

---

[6] Kösemihal, "Önsöz", s. 9; Muzaffer Sencer, "Mehmet Ali Şevki Sevündük", **Türk Toplumbilimcileri 2**,(iç.) Derleyen: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 34; Nazmi Avcı, "Mehmet Ali Şevki (Sevündük)", **Türkiye'de Sosyoloji** (iç.), 1. Cilt, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 331-333.

Mehmet Ali Şevki Bey'in **sosyolojik yaklaşımı** Sosyal Bilim Ekolü'nün yaklaşımıdır. Hatırlanacağı üzere Sosyal Bilim Ekolü, öncelikle pozitif bilimlerin yönteminden hareket etmekte, tümevarımsal düşünme biçimini kullanarak toplumdaki en temel birimi yani aileyi ele alarak işe başlamakta ve buradan hareketle bir toplum sınıflamasına ulaşmaktadır. Doğrudan gözlem ve monografi tekniğiyle tekil örnekler üzerinde derinlemesine tahlil yapmakta ve bu örneklerden hareketle ele aldığı zümre, sınıf, toplumla ilgili genel yargılara varmaktadır. *Kamucu* ve *bireyci* diye ikiye ayırdığı toplum tiplerinin oluşmasındacoğrafyanın belirleyiciliği ise etkindir. *Anglosakson* toplumların temsil ettiği bireyci toplum tipine geçişin mümkün olduğu iddiasında olan ekol, bunun araçları olarak da *adem-i merkeziyet*çi bir yönetim anlayışıyla *teşebbüs-ü şahsi*ye dayalı bir aile ve eğitim sistemi öngörmektedir.

Mehmet Ali Şevki Bey, Le Play'le birlikte başlayan 'Sosyal Bilim' Ekolünün diğer sosyoloji ekolleri içindeki yerini ve önemini şu sözlerle belirtir: "*Sosyal Bilim' doğrultusunun başlangıcı sayılan Le Play'in 'La Reforme Sociale en France'ı, devrimlerin meydana getirdiği sosyal kararsızlığa gözlem yönteminin kullanılmasıyla son vermek amacını güder. Büyük endüstriye özgü olsun, yabancı ulusların gözlemiyle elde edilmiş olsun, kurumları (İngiltere'ninki gibi) eski adetlere dayanan ulusların deneyleri olsun, deney, tam anlamıyla deney, işte Le Play'in basmakalıp ilkelere karşı koyduğu şey budur*".[7] Sosyal Bilim'in ayırıcı özelliğini öteki ekoller gibi salt bir toplum felsefesi ya da öğretisi olmakla kalmayıp, nesnel bir yöntem geliştirmiş olmasına bağlayan Mehmet Ali Şevki Bey, bu yöntemle bilimsel sosyolojinin öğretisel sosyolojiden ayrıldığını ifade eder. Ona göre kullandığı çözümleme yöntemiyle birbirini tamamlayan uğraşların toplu ürünü olan 'Sosyal Bilim'in değeri, uygulamalı ve nesnel bir yönteme dayanmasıdır.[8]

Uygulamalı yöntem Şevki'nin üzerinde önemle durduğu bir yöntemdir ve bu yöntemin sosyolojide kullanılmasının sosyolojiyi, felsefeci bir anlayıştan kurtaracağını; sosyolojinin sadece öğretilir ve öğrenilir bir ders konusu

---

[7] Mehmet Ali Şevki, "Science Sociale (Sosyal Bilim)", **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması** (iç.), Elif Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 217-218. Mehmet Ali Şevki Bey'in yayınlanmış tüm çalışmaları N. Şazi Kösemihal'in yönetiminde ve Muzaffer Sencer'in günümüz Türkçesine çevirisiyle tek kitapta toplanarak *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması* başlığıyla 1968'de yayınlanmıştır. Kösemihal, aynı çalışmayı Prens Sabahaddin için de yapmış, ayrıca Le Play'den bir monografi örneğiyle ekolün uygulamalı sosyoloji yaklaşımını kuramsal olarak tanıtan Paul Descamps'ın *Deneysel Sosyoloji* kitabını da dilimize ve sosyolojimize kazandırmıştır. Sadece bu yayın faaliyetleri bile Kösemihal'in 'Sosyal Bilim' Ekolü'ne katkısını göstermesi adına önemlidir.

[8] Sencer, "Mehmet Ali Şevki Sevündük", s. 36.

olmaktan, uygulamalı bilim yöntemini kullanmakla kurtulacağını ve ancak o zaman sosyolojinin kendinden beklenen yararı topluma sağlayacağını ifade etmiştir. Uygulamalı sosyolojinin, kriz ve acıların yaşandığı Fransa'da, yaşanan toplumsal bunalımlara çare olarak doğmuş bir bilim olduğunu söyleyen Şevki, Türk toplumunun içinde bulunduğu zorlu şartlardan bir çıkış yolu gösterircesine, ülke olarak hemen bu bilimin yoluna girmemiz gerektiğini söylemektedir.[9] Yine *Tecrübî Sosyoloji* başlığı altında *Felsefe Cemiyeti*'nde verdiği bir konferansta uygulamalı yöntemin nasıl ve hangi koşullarda ortaya çıktığını anlatırken pozitivist eğilimini açıkça belli eden Mehmet Ali Şevki Bey, uygulamalı yöntemin gözlemden ve ideal bir toplum tasarımından meydana geldiğini belirtmiştir. O da Comte gibi, bilimlerin belli bir sırada geliştiğini, biyolojik bilimlerin ancak doğal ve fizik bilimlerden sonra doğabildiğini, dolayısıyla sosyal determinizme ancak fiziksel determinizm kavrandıktan sonra ulaşılabileceğini ifade etmiştir.[10]

Mehmet Ali Şevki Bey'e göre 'Sosyal Bilim', konusu insan kuruluşları olan yaşayan toplumların ikinci elden değil, doğrudan gözlemine dayanan bir bilimdir. İlk gözlem alanı tarih değil, yaşayan toplumlardır. 'Sosyal Bilim'in objesi insan kuruluşlarıdır. Bu yüzden 'Sosyal Bilim', *monografik anketi* bir araç olarak kullanarak olguları yerli yerinde, canlıyken gözler. Monografi yardımıyla gözlediği olguları, yalınç olgulara varmak üzere çözümleyen bir yöntem izler. Materyal hazırlamayla uğraşmaz; deney yapmamak deneysel akıl yürütmeyle yürümesine engel olmaz. 'Sosyal Bilim', gözlemden yola çıkarak olguların birbirine olan etkisini belirlemeye, genellemeler yapmaya ve olguların kanunlarını yapmaya imkân veren yöntem süreçleri geliştirmiştir. Bu şekilde çözümlemeli öğeleri derece derece birleştirerek gerçeğin karmaşıklığını kavramaya çalışır. Yaptığı genellemeler ve sentezler 'Sosyal Bilim'in felsefesi değil, bizzat kendisidir. Bu yöntem ve süreçlerden hareketle 'Sosyal Bilim' sadece nitelemeyle yetinmez, açıklayıcı deneysel bilim aşamasında olan bir bilimdir. Ayrıca kendisi dışındaki derlenmiş bilgilerden de faydalanır; fakat diğer bilimlerin özel yöntemlerini kullanmaz, çünkü yöntemi bizzat kendisinindir.[11]

---

[9] Şevki, "Deneysel Sosyoloji", **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması** (iç.), Elif Kitabevi, İstanbul, 1968,s. 234-235. Metin içerisinde Şevki'den yapılacak diğer alıntılar bu kitaptaki makalelerdendir.

[10] Şevki, "Deneysel Sosyoloji: Felsefe Cemiyeti'nin 2 Mart 1933 Oturumunda Verilen Konferans", s. 239.

[11] Şevki, a.g.m., s. 240-241.

Bilindiği üzere 'Sosyal Bilim' anlayışının bir takım sonuçlar ve genellemelere ulaşmak için kullandığı usul, "*monografik ankete dayalı alan araştırması ve yerinde gözlem*"dir. Uygulamalı bilimlerde temel amacın olgular arasındaki ilişkiyi belirlemek olduğunu, bunun ise aynı örnekten veya bir örnekler dizisinden alınan olgular üzerindeki akıl yürütmeyle yapılması halinde başarılabileceğini ifade eden Şevki'ye göre bu işlemin adı ise *monografi*dir. Bilimin hedefinin genel kanunlara ulaşmak olduğunu, ama genel kanunlara ancak özel örnekler üzerinden gidilebileceğini söyleyen Mehmet Ali Şevki Bey, monografiye ise bir olgunun diğer olgular arasında ne zaman ve nerede ortaya çıktığını bilmek için başvurulduğunu belirtir: "*Ele alınacak türden bir örnek seçilir, iyiden iyiye incelenir, böylelikle görevli bir ortalamanın tasarlanması için dikkatimizi birçok örnekler üzerinde dağıtmaktan kurtuluruz*."[12] Yine ona göre toplum bilimlerinde kuramsal gözlemcilik ve tümdengelimciliğe bağlanmış olan A. Comte ve J. S. Mill'in tersine, sözü geçen süreci Le Play ve 'Sosyal Bilim' Okulu düşünürleri başlatmışlardır.

İstatistiksel veri çalışmaları ile monografi tekniği aracılığıyla elde edilmiş çalışmaları da kıyaslayan Mehmet Ali Şevki Bey, istatistiklerden yararlanılabileceğini fakat bu verilerin sosyal bilimlere bilimsel bir temel olamayacağını, toplam şeklinde sayıyla dile getirilmiş ve hayatın ancak bazı öğelerini açıklayan istatistiksel verilerin bilimsel değerlerinin sorunlu olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de yaşayan toplumun ancak, gittikçe bilimsel bir nitelik kazanabilecek gözlemlerin, monografilerin yapılması, çoğalması ve bunların karşılaştırılmasıyla tanınabileceği üzerinde duran Şevki, meselenin güvenilir bir yöntemle buna girişebilmek olduğunu ifade eder. Ülkeyi bilimsel yönden tanıma hareketi için bir anket planı sunan Şevki, "*bununla elde edilecek sonuçlar bizi, ülke hayatını daha ince bir* çözümlemeden geçirecek, olaylar arasındaki bağları daha sağlamca kavramaya yarayacak monografilere götürecektir" demektedir.[13]

Bu temel saiklerle ülkeyi tanıma hareketi için köy, çiftlik, yaylak-kışlak ve kasaba topluluklarında uygulanacak bir anket planı hazırlayan Mehmet Ali Şevki Bey, 20 başlık altında toplamda 72 sorudan oluşan bu anket planını, bir broşür şeklinde 1931'de *Muallimler Birliği* aracılığıyla basmış ve ülkenin dört bir yanına yaymıştır.

Mehmet Ali Şevki Bey'in önemi ve yaklaşımı genel olarak bu şekildedir. Burada uygulamalı sosyoloji/alan araştırmalarının önemini yadsıma-

[12] Şevki, "Deneysel Sosyoloji: Monografik Anketi Niçin Kullanılır?", s. 243-245.
[13] Şevki, "Ülkeyi Tanıma Yolu: Monografik İncelemelere Doğru", s. 139.

makla birlikte iki hususu belirtmek elzem görünüyor: İlki bir çelişkinin anlaşılmasına dönüktür. Şevki, sosyolojik yaklaşımı ve yöntemi gereği memleketi tanıma fikrine büyük önem vermekte ve bunun da ancak savunduğu anlayışın yöntem ve tekniğiyle mümkün olduğunu savunmaktadır. Fakat Şevki aynı zamanda Prens Sabahaddin'in de ısrarla savunduğu 'Sosyal Bilim' Ekolünün toplum yaklaşımını kabul etmiş bir sosyologdur. Bu yaklaşıma göre Türk toplumu, kamucu toplumdur ve toplumumuz için belirlenen istikamet ise bireyci toplum tipidir. Bu toplumsal yapıya nasıl geçileceği hususundaki yöntem ise; idari anlamda adem-i merkeziyetçi bir yapılanma ile, toplumsal anlamda kişisel girişkenliğin ön planda tutulduğu bir aile ve eğitim sistemidir. Burada cevabı aranan soru şudur:*Toplumsal yapımız ve yöneleceğimiz istikamet ve aynı zamanda yöntemimiz de belli ise; toplumu tanımak için bunca alan araştırmasına, gözleme, veriye ne gerek vardır?*Bu durumda bize göre bunun tek bir cevabı olabilir, o da, kabul edilmiş toplum tipiningeçerliliğinin tespit edilip ilan edilmesidir. İkinci bir husus ise yapılacak bunca alan araştırması sonuçlarının nerede/nasıl kullanılacağı meselesidir. Toplumu meydana getiren tüm harcın açıkça ortaya çıkarılması, -eğer bu bilgiler yanlış ellerde kullanılırsa- topluma ve toplum bütünlüğüne ciddi zararlar verebilecek mahiyette olabilir. Tüm bunlarla birlikte şimdi, Mehmet Ali Şevki Bey'in, ekolün yöntem ve tekniğini sahaya nasıl tatbik ettiğinigörebiliriz.

Türk Sosyolojisinde Uygulamalı Yöntemin İlk Örnekliği: Kurna Köyü

Mehmet Ali Şevki Bey'e gerek Türk Sosyolojisi gerekse de 'Sosyal Bilim' Ekolü içinde önemli bir yer kazandıran vasıf, onun uygulamalı sosyolojinin ilk örnekliğini sosyolojimize kazandırmış olmasındandır. Şevki, katılımcı gözlem yoluyla yaptığı monografik çalışmasını,1936'da İstanbul-Pendik'teki Kurna Köyü'nde gerçekleştirmiş ve bu çalışmasını üç ayrı çalışma halinde, *Siyasal İlimler Dergisi*'nde 1937 ve 1938 yıllarında yayınlamıştır. Bu araştırma, ülkemizde yapılan ilk alan araştırması olarak kabul edilmektedir.

Kurna Köyü bugün, İstanbul'da Ömerli Barajı ile Sabiha Gökçen Havaalanı arasında kalan ve meşe ormanlarından açma bir köydür. Kurna Köyü, araştırmanın yapıldığı 1930'lu yıllarda geçimini köy otlakçılığı, buğday ekimi ve yardımcı orman işleri ile sürdürmekte olan toplu bir köydür. 'Sosyal Bilim'in verileri altında köyü, katılımcı gözlem yöntemiyle ve monografik

anketle tahlil eden Şevki, araştırma sonuçlarını üç makalede ele almıştır.[14] Bu makalelerden ilkinde "İstanbul Köylerinden Birinde Yapılan İncelemeden: Köy Otlakçılığı"nı konu edinen Şevki, toplu köy tipinde ve geçimini otlakçılıkla birleştiren buğday ekimiyle ve yardımcı orman işleriyle sağlayan Kurna Köyü'nü tahlil etmeye çalışmış ve köyün sosyal kuruluşunun da, bu otlakçılığa göre şekillendiğini belirlemiştir. Şevki, köyün günlük işleri, erkek-kadın işbölümü ve erkek-kadın arasındaki hiyerarşi, kadının nüfuzu vb. gibi sosyal yapının çeşitli unsurlarını köydeki bu baskın köy otlakçılığı işi ile izah etmeye çalışmıştır. "İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden:Toplu Bir Köyün Konumu" başlığını taşıyan ikinci makalesinde, Kurna Köyü'nün coğrafi konumuyla köy halkının yaşam biçimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu inceleme ekolün temel tezlerinden biri olan coğrafya-yaşam biçimi ilişkisinin örneklemesidir. Burada, toplu köy/dağınık köy tipinin, coğrafyayla/tarım biçimiyle/tarımsal atölyenin şekliyle alakası; bayır/pınar/yalı coğrafi konumlarının insan topluluğu üzerindeki etkisi incelenmiştir ve bunlar arasındaki sıkı ilişkiye, paralel dönüşümlere dikkat çekilmiştir. Şevki'nin Kurna Köyü ile ilgili araştırmasının son makalesi "İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden: Çiftçi Atölyesinin Şekli" başlığını taşımaktadır. Burada ise Şevki, köylü ile üretim ilişkisi arasındaki etkileşimi tespit ve tahlil etmeye çalışmıştır. Aile bütünlüğünün varlığı ile üretim arasındaki durumun aile reisinin ölümü ile farklılaştığı bulgusu üzerinde duran Şevki, köydeki çiftçi atölyelerinin bir anlamda işçi topluluğu şeklinde olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Mehmet Ali Şevki Bey'e Türk sosyolojisinde özel bir yer kazandıran bu alan araştırmasınadaha yakından bakmak faydalı olacaktır. Araştırmada;işçi-köylü ailesi, köy araştırmaları, coğrafya-sosyal yapı meselesi ve bu tarz araştırmalardan elde edilen bilgilerin kullanım değeri meseleleri burada öne çıkan başlıklardır. Bilindiği gibi Le Play ve 'Sosyal Bilim' Okulu düşünürleri alan araştırmalarını büyük bir oranda işçi aileleri üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla ekolün konu/ilgi alanları endüstri, kentleşme ve ailedir. Ekolün bu konu/ilgi alanları ortaya çıktığı bağlamda oldukça anlamlıdır. Fakat ekolün ülkemizdeki temsilcileri alan araştırmalarının merkezini daha çok coğrafi mekân, özellikle de köy olarak belirlemişlerdir. Bu, açıklanması gereken bir husustur. Prens Sabahaddin'in de hiçbir şekilde ilgisini çekme-

[14] Şevki, "İstanbul Köylerinden Birinde Yapılan İncelemeden: Köy Otlakçılığı" s. 318-328; "İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden: Toplu Bir Köyün Konumu", s. 329-341; "İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden: Çiftçi Atölyesinin Şekli" s. 342-349.

yen köy konusu, Şevki'de ciddi bir uğraş alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun böyle olmasında ülkemizdeki endüstrinin gelişim seviyesinin düşüklüğü ve endüstride çalışan işçi sayısının azlığı, genel nüfus içinde köylü nüfusunun yoğunluğu, Türk modernleşmesinin köy/köylü üzerinden yürütülme gayretleri, yeni rejimin meşruiyet sorunlarının giderilmesi için köyün ön plana çıkarılması gibi birden çok faktör etkili olmuştur. Bir anlamda yeni Türkiye'nin yöneticileri tarafından köy yeniden keşfedilmiş ve bu ilgi 1930'lu yıllarla başlayıp 1940'larda da devam etmiştir.

Dönem itibariyle tüm ilginin köyde olduğu bir dönemde Mehmet Ali Şevki Bey'in monografik çalışmalara yönelmesi ve bununla ilgili yayınlar kaleme alması elbette tesadüfî değildir. Burada dönem itibariyle 'Sosyal Bilim' mensuplarının da bu köycülük cereyanına destek verdikleri ve zihniyet/siyaset olarak daha önce karşı durdukları söylemle aynı doğrultuda oldukları yönünde bir anlam da çıkarılabilir. Bu konuyu, 'Sosyal Bilim'cilerin uzmanlıklarını konuşturdukları ve yeni Türkiye'nin politik seyrine bilim anlayışlarıyla destek olup kendilerine bir alan açma girişimi olarak okumak da tabiî ki mümkündür. Fakat her halükarda okulun orijiniyle ülkemizdeki uygulaması arasında bir farklılık olduğu malumdur.

Mehmet Ali Şevki Bey'in Kurna Köyü araştırmasının ülkemizde yapılan ilk alan araştırması olması ve yine Türk sosyolojisine yeni bir alan -uygulamalı sosyoloji/köy sosyolojisi alanı- açması değerini öncelikli olarak teslim etmek gerekir. Bununla birlikte bu araştırmanın hem bulgu anlamında hem de elde edilen bulguların yorumlanması anlamında sığ olduğu eleştirisi de ve yine elde edilen bulguların nasıl kullanılacağı sorusu da dikkate alınmalıdır. Kurna Köyü araştırması, bulgu bakımından zayıf görünmektedir: Çalışmada; köy nüfusu, hane sayısı, çok evlilik, hayvan sayısı vb. gibi bazı niceliksel sayılar vardır, fakat bu veriler Le Play'de ve 'Sosyal Bilim'e bağlı düşünürlerde gördüğümüz verilerle kıyaslandığında oldukça basit kalmaktadır.[15]Şevki'nin araştırması bulguların değerlendirilmesi/yorumlanması anlamında da zayıf görünmektedir: Şöyle ki,yaptıkları monografik araştırmaların kapsayıcılığı ve tutarlılığı, 'Sosyal Bilim'in iddialı olduğu alanlardandır. Öyle ki prototip ailelerinin monografilerinden yola çıkarak bir toplum sınıflandırmasına gitmiş bir sosyoloji ekolünden bahsetmekteyiz. Hatta ekol içinde, aile

[15] Bir karşılaştırma için bakınız: Frédéric Le Play, "Avrupa İşçilerinden Bir Monografi Örneği", Çeviren: N. Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Sayı 4-5, 1947-1949, s. 223-258.

bütçelerinin dikkatli incelenmesinin bir aile tipini ortaya çıkaracağı savı bile ciddi bir şekilde savunulmuştur. Fakat Şevki'nin elde etiği niceliksel bilgileri yorumlaması, bu araştırmanın aslında en önemli özelliğinin isim yapması olduğunu göstermiştir. Örneğin Şevki, "*Nasıl olup da İstanbul gibi ülkenin en kalabalık eski bir tüketim merkezinden bir adım ötede, evi için aile bireyleriyle üretim yapan köylü tipini bulmaktayız? Büyük şehrin çevresine ya da çevrenin büyük şehre yabancı kalışı nedendir? Elimizdeki monografi bu anlaşılmaz durumu yeterince aydınlatmamaktadır*"[16] demekte ve bu tespite bir izah getirememektedir. Bunda en önemli etken olarak,Şevki'nin 'Sosyal Bilim' ekolünün sadık bir izleyicisi olması ve hazır bir takım şablonlarla alan araştırmalarına yönelmiş olması iddia edilebilir.

Sosyal Bilim'in Tarihe Uygulanışı: Osmanlı'nın Kuruluşu

Mehmet Ali Şevki Bey'in "*Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması*"[17] isimli makalesi, 'Sosyal Bilim'-tarih ilişkisi bağlamında kendisinin en çok bilinen ve tartışılan çalışmasıdır. Bu çalışma, Şevki'nin sosyolojik anlayışının, 'Sosyal Bilim' ekolünün yöntem ve tekniklerini tarihe nasıl uygulandığının, toplum yapımızı nasıl çözümlediğinin ve bunu yaparken de 'Sosyal Bilim' adı altında yeni bir tarih yaratmanın örneğidir.

Bu incelemesinde Şevki, 'Sosyal Bilim' yaklaşımından yola çıkarak Osmanlı toplumunun yapısını, içinde oluştuğu koşullar ve tarihsel değişme süreciyle birlikte açıklamaya çalışmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti, Orta Asya steplerinden İran yoluyla Anadolu'ya inen Türk göçünün Avrupa içerisine ilerlemesinden doğmuştur. Dolayısıyla Osmanlı da, diğer Asya Türk toplumları gibi üzerinde yaşadıkları -ve de göç ettikleri- coğrafya koşullarının biçimlendirdiği bir sosyal yapı özelliği taşımaktadır. Bu özellik, kamucu/cemaatçi toplum yapısıdır. Merkezi Asya'nın otlu stepleri kamucu yapıyı bütün gücüyle yaşatıp korur. Step yaşamı, göçebe çobanlığın merkezi ekonomik uğraş olduğu bir yaşamdır ve bu yaşam biçiminin en belirgin özelliklerinden biri, emekte ve mülkte bir ortaklığa dayanmasıdır. Stepin bu özelliği aileye de yansır ve "*aile, ortak bir atanın egemenliği altında toplanmış aynı kuşak üyelerden meydana gelen kalabalık bir topluluk olur. Her birey bütün hayatı boyunca aile*

[16] Şevki, "İstanbul Köylerinden Birinde Yapılan İncelemeden: Köy Otlakçılığı" s. 321.
[17] Şevki, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal Bilimle Açıklanması", s. 27-48. Makale 1919 yılında *Mesleki-i İçtimai Mecmuası*'nda yayınlanmıştır.

topluluğu için çalışır, buna karşılık yine bütün hayatı boyunca topluluk tarafından beslenir, evlendirilir, bakılır ve korunur". Dolayısıyla stepte birey yoktur, topluluk vardır, birey girişkenliğe değil, topluluğa dayanır ve böyle bir kuruluşun devamı ise ancak bireyi, kişilikten yoksun bırakan bir eğitim yoluyla mümkün olabilmektedir.

Şevki, göçebe çobanların ancak steplerden çıkarak tarihe girebilecekleri ve bunun en güzel örneklerinin de Hint, Çin ve Doğu Avrupa tarihlerinde görülebileceğini söyler. Step, çoğalan çobanları göçe zorlar. Çünkü nüfus yoğunluğu tarımcı çevrelerde olduğu gibi steplerde de elverişli değildir. Göç zorunludur fakat kamucu bir sosyal yapı kişisel göçe izin vermez; bu yüzden göç, ailelerden müteşekkil kervanlar biçiminde yapılır. Kervan, direnme gördüğü yerde güçlü bir askeri birliğe dönüşür. İstila ettikleri tarıma dayalı topraklarda, sosyal bir güce sahip olmadıklarından, o toplumların toplumsal dokularının etkisi altında kalmışlardır. Göç yolu olan İran ve Anadolu yaylalarında ise, otlağın daralarak tarım topraklarıyla çerçevelenmesi, bu yoldan ilerleyen çobanların, köyü, koruması altına alarak köylünün vergisiyle yaşayan, sipahi tipine dönüşmesini gerektirmiştir. İran yoluyla Anadolu'ya inen ve kendi kendine yaşayabilir bir birim olan aşiretlerden oluşmuş olan Türk istila gücü de, yeni çevrede, birlikte yaşama olanağı bulamadığından, savunma ve savaş için birleşmek üzere bayrak bayrak ayrılmış ve her öncü, uyruklarıyla, korunmasını üzerine aldığı köy ve tarlalara komşu stepi tutmuştur. Bu, tımar sisteminin temelidir; öncüler "tımarlı sipahi", bunların oluşturduğu kuruluş da, "Osmanlı" gibi başkanının adıyla anılan devlettir.

Sipahi ya da sipahi takımı, sadece köyün korunması ile ilgilenmiş, köylünün emeğinin düzenlenmesi ile ilgilenmemişlerdir. Özel yaşamı düzenleme gibi bir girişimleri olmamakla birlikte sağlam ve sürekli bir kamu erki de oluşturamamışlardır. Osmanlı Devleti'nin fethettiği ülkelere getirdiği dirlik, toplumsal koşulları değiştirip düzelterek değil, merkezi otoritenin gücü tekeline alarak siyasal ve askeri bir baskı kurmasıyla sağlanmıştır. Daha önce merkezi Asya steplerinde ataerkil ailenin bağımsız bir birey olmasını engellediği Anadolu'nun sipahisi, şimdi de sipahi takımının -merkezi otoriteninbaskısı altındadır. Dolayısıyla Osmanlı gibi tımarlı sipahi örgütü bir devlet de, bireylerinin bağımsızlığını sağlayamamış, siyasal kuruluşlarını iş yaşamının örgütlemesine değil, askeri birliğe dayandırmıştır. Vergilendirme yoluyla çiftçinin ürününden faydalanan Türk fatihleri, toprak sahibi olmuşlar fakat üretici olamamışlardır. Toprağı işlemeyi küçümsemiş ve onu askerlik ve savaşçılık yaşamlarını sürdürmek için gelir kaynağı olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla toprakla oldukça zayıf bir ilişki kuran kılıç sahibi sipahiler, işin

yönetimini üzerlerine alarak halkı yeni bir iş çerçevesine sokamamışlar. Sonuç olarak Osmanlı istilası, iş yaşamının örgütlenmesine dayalı olmak yerine, askeri birliğe dayalı siyasal kuruluşlarıyla kararlılık gösterememiş ve giderek etkinliğini yitirip çözülmek zorunda kalmıştır.

Mehmet Ali Şevki Bey'in, sosyolojik anlayışından hareketle ortaya koyduğu Osmanlılık ve Osmanlı tarihi ile ilgili görüş ve düşünceleri bu şekildedir. Bu inceleme sosyal tarihçilik adına önemli olsa da, eleştirecek birçok tarafı da mevcuttur. Öncelikle belirtmek gerekir ki ekolün coğrafyayla münasebetinde en çok gündem edilmesi gereken isim Mehmet Ali Şevki Bey'dir. Ekolün ülkemizdeki temsilcilerinden hiçbiri ekolün coğrafyayla ilişkisini bu derinlikte ele almamışlardır. Prens Sabahaddin çok kuramsal düzeyde kalmış ve ayrıca tüm söylemini siyaset içerisinde geliştirmiştir. Şevki'den sonra ekolün temsilcisi olarak karşımıza çıkacak olan iki isimden biri, Selahaddin Demirkan daha çok köy ağırlıklı bir toplumsal yapı araştırmasına yönelmiş, bir diğer isim Tahsin Demiray ise ekolü bir anlamda siyasete taşımıştır. Bu nedenle ekolün tarih ve coğrafyayla ilişkisinin boyutunu en iyi anlayacağımız isim Mehmet Ali Şevki Bey'dir.

Şevki'nin bu incelemesinin kuramsal arka planına inildiğinde, ilk göze çarpan husus, ampirik verilere dayanmayan bir açıklama biçiminin varlığıdır. Hatta Özden'in değişiyle bu makalede "*Kurna Köyü monografisi yazarı ampirik Mehmet Ali Şevki Bey değil, tarihsel spekülasyonlar yapan Mehmet Ali Şevki Bey*" söz konusudur.[18] İkinci önemli husus ise coğrafi determinist yaklaşımın baskınlığıdır. Özellikle toplumdaki mülkiyet ilişkileri ve siyasal-toplumsal yapı (devlet-toplum ilişkilerinin tarzı) coğrafya temel etkenine bağlı olarak açıklanmıştır.[19] Bu coğrafi determinizm ise ekolün toplum sınıflamasını yapan Demolins'ten mülhemdir. Yukarıda özetini vermekle yetindiğimiz Şevki'nin sosyal yapı-coğrafya ilişkisindeki mülkiyet biçimi de, bu mülkiyet biçimini ortaya çıkaran geçinme tarzı da, yine bunlarla ilişkili olarak ortaya çıkan aile ve toplumsal yapılanma da ve hatta tüm bunların oluşturduğu siyasal örgütlenme de, hep bu coğrafi temel etken tarafından şekillenmiştir. Bunun

[18] Mehmet Özden, "Mütareke Döneminde Sabahaddincilik: Meslek-i İçtimaî Dergisi", **Kebikeç Dergisi**, Sayı 20, 2005, s. 41. Ülken aynı fikirde değildir: Ülken'e göre bu çalışma, tarihimizin bu yüzyılda yapılmış ilk esaslı tahlilidir ve burada tarihe her türlü romantik milliyetçilik edebiyatı dışında realist bir gözle bakılmaktadır. **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 443.

[19] Ufuk Özcan, "Mehmet Ali Şevki'de Coğrafi Determinizm: Alan/Memleket İlgisi ve Türk Toplum Tarihine Yaklaşımlar", **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 693.

kaçınılmaz sonucu ise Şevki'ye göre toplumsal durağanlıktır. Bozkırın özelliği özel mülkiyeti ve kişisel girişkenliği engellemiştir; bozkır toplumları, emeksiz bir şekilde hayatlarını sürdürür, dolayısıyla bu toplumsal örgütlenme, hareketlilik değil durağanlık üzerine kuruludur.

Toplumsal gelişmeyi sadece toplumun kendisiyle ve içinde bulunduğu coğrafya etmeniyle açıklamak böyle bir sonuca doğal olarak bizi götürecektir. Fakat toplumsal gelişmeyi toplumlar arası ilişkiler üzerinden ele almak bambaşka sonuçları görmemizi sağlayabilir. Burada, bozkırın dayattığı yaşam tarzının dışına çıkmak isteyen Orta Asya Türklerinin yerleşik uygarlıklara yaptıkları akınlar, bu akınların yol açtığı tarihsel dinamizm, atı kullanarak tüm Asya steplerini baştan sona hızlıca kat etmeleri, bunun ticarete ve kültür alışverişine olan katkıları yok sayılmıştır. Yine zorunlu göçle birlikte uzun mesafeler kat eden bu göçebe-bozkır toplumun, hiçbir zihinsel etki altında kalmadan Anadolu'ya yerleşmelerini iddia etmek ve Osmanlı'yı da aynı determinist yaklaşımlarla izah etmek, fatihken dahi sosyal güçsüzlüklerini fark edemediklerini ve telafi edemediklerini iddia etmek problemli bir yaklaşım görüntüsündedir. Üstelik Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya İslamlaşarak geldiklerini ve artık nesep asabiyetlerinin yanı sıra bir de sebep asabiyeti edindiklerini unutmamak gerekir. Yine Şevki'nin Türklerin tarih içinde oluşturdukları birliklerin geçici olduğu saptaması, altı yüzyıl süren ve sürmesi de *ebed* kabul edilen bir imparatorluk için doğru bir saptama olarak kabul edilemez.

Öte yandan Osmanlı'yı tamamen çoban ve vergi toplayıcıdan ibaret bir Türk tanımına hapsetmek ve bu Türk'ün ziraata yabancı bir unsur olarak takdim edilmesi de yazarın bilinçli bir tercihidir. Her ne kadar Osmanlı diğer Doğu tarım toplumlarından sayılmasa da, böyle bir iddiada bulunmak, ziraatın ancak Batılı bireyci toplumlar tarafından yapılan bir iş türü olduğu saptamasıyla birebir ilişkilidir. Aynı zamanda temel problemi sipahi-çiftçi olarak ele alması ve sanki sipahinin vergi toplamakla değil çiftçilikle uğraşması halinde bugün karşılaştığımız problemlerle karşılaşmayacakmışız gibi bir anlam çıkarması da yadırganabilir.[20]

Sonuç olarak ve tüm bu eleştirilerle birlikle denilebilir ki, Mehmet Ali Şevki Bey'in özgünlüğü, tıpkı selefi Prens Sabahaddin'in memur bir toplumda

[20] Özden, "Mütareke Döneminde Sabahaddincilik: Meslek-i İçtimaî Dergisi", s. 41-47; Özcan, "Mehmet Ali Şevki'de Coğrafi Determinizm: Alan/Memleket İlgisi ve Türk Toplum Tarihine Yaklaşımlar", s. 693-697.

memurluğu eleştirmesinin radikalliği gibi; Osmanlı varlığının fiilen sona erdiği bir dönemde yenilgiyi idari/siyasi değil toplumsal örgütlenme biçimi olarak temellendirmesidir. Bu, dönem itibariyle radikal bir açıklama biçimidir ve Şevki, bu açıklamayı dâhil olduğu okulun sosyolojik yaklaşımıyla yapmıştır. Burada yanlış olan bir anlamda *tünel tarihçiliği* olarak kavramsallaştıracağımız bir modelle tarihi ele almak, bugünün sosyolojik tahlil yöntemiyle tarihe inmektir. Aynı zamanda coğrafyayı toplumların kimliğini bulmalarında bir neden değil temel neden olarak ele almak ve toplumsal durağanlık ya da gelişmeyi salt toplumun kendisiyle ve içinde bulunduğu mekânla ilişkilendirmek ve toplumlar arası ilişkileri göz ardı etmektir.

Sonuç Yerine

Mehmet Ali Şevki Bey'in bu yazı kapsamında gündem ettiğimiz iki önemli çalışmasının dışında yayınlanmış birçok makalesi mevcuttur. Özellikle aile, eğitim ve Mütareke döneminin siyasal ve sosyal buhranlarına dönük çözümlemeleri ve önerileri bunlar arasında öne çıkanlardır. Fakat metinde de ifade ettiğimiz gibi, bu çalışmalardaki sosyolojik tespitler ve getirdiği öneriler, Prens Sabahaddin'in yazınlarında da rahatlıkla bulabileceğimiz içeriktedir. Üretim ilişkileri açısından ailenin önemine dikkat çekmesi; eğitimin şekillenmesinin siyasal/sosyal/ekonomik yapıya bağlılığı tespiti ve bireylerde kişisel girişkenliği ve bağımsızlığı ortaya çıkaracak bir eğitim sistemini önermesi; Osmanlı Devleti'nin yaşadığı buhranı toplumsal yapıyla izah etmesi ve çıkış yolu olarak "*Sosyal Bilim'in yol göstericiliğine ne kadar çok ihtiyaç duyulduğunu*"[21] sıklıkça vurgulaması, bu minvaldeki örnekliklerdir. Dolayısıyla Şevki'yi yazınsal anlamda farklılaştıran bize göre bu yazıda ele aldığımız çalışmalarıdır.

Sonuç olarak denilebilir ki; Türk sosyoloji tarihinde başından beri yer almış 'Sosyal Bilim' Ekolü, her ne kadar ülkemizde ilk defa Prens Sabahaddin tarafından savunulmuş olsa da,Cumhuriyet döneminde Mehmet Ali Şevki Bey'le birlikte ciddi bir itibar kazanmıştır. Ekol çerçevesinde ilk alana-dönük araştırmanın sahibi olan Şevki, ekolün akademide temsilini de sağlamıştır. Bu açıdan 'Sosyal Bilim' Ekolü'nün gerçek kimliğini Mehmet Ali Şevki Bey'le birlikte bulduğunu söylemek, bu yazı çerçevesinde abartı olmayacaktır.

[21] Şevki, "Kriz Dönemi Nasıl Kapanabilir?", s. 62-74.

Konu ile İlgili Seçilmiş Kaynakça

AVCI; Nazmi, "Mehmet Ali Şevki (Sevündük)", **Türkiye'de Sosyoloji1**(iç.), Der.: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 331-357.

KAÇMAZOĞLU; H. Bayram, **Türk Sosyoloji Tarihi III**, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ÖZCAN; Ufuk, "Mehmet Ali Şevki'de Coğrafi Determinizm: Alan/Memleket İlgisi ve Türk Toplum Tarihine Yaklaşımlar", **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya** (iç.), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 688-698.

ÖZDEN; Mehmet, "Mütareke Döneminde Sabahaddincilik: Meslek-i İçtimai Dergisi (1919-1920)", **Kebikeç Dergisi**, Sayı: 20, 2005, s. 27-70.

SENCER; Muzaffer, "Mehmet Ali Şevki Sevündük", **Türk Toplumbilimcileri II** (iç.), Der.: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, 31-67.

SEVÜNDÜK; Mehmet Ali Şevki, **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması**, Elif Kitabevi, İstanbul, 1968.

SEZER; Baykan, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 1. Sayı, 1989, s. 1-96.

SEZER; Baykan, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006.

SUCU; İlyas, "Türk Sosyoloji Tarihinde 'Sosyal Bilim' Ekolü", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya, 2014.

ÜLKEN; Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.